

ЙОХАН ВОЛФГАНГ ГЬОТЕ, НЕГОВИЯТ „ВИЛХЕЛМ МАЙСТЕР“ И ФРЕНСКАТА БУРЖОАЗНА РЕВОЛЮЦИЯ

Елена Златева

Когато през нощта на 3 септември 1786 г. тайно от Ваймарския двор и под чуждо име Гьоте тръгва от Карлсбад за Италия, в багажа му заедно с фрагментите на „Фауст“, „Егмонт“, „Тасо“ и „Ифигения“ се намира и „Прамайстер“. Това е романът-фрагмент „Вилхелм Майстер — театрално призвание“, започнат през пролетта на 1776 г., в който Гьоте е вложил непосредственото си изживяване на театралния живот и нрави в Германия от средата на 70-те години. На 2 октомври 1787 г. той пише от Италия: „Имах възможност много да размишлявам върху себе си и другите, върху света и историята, от което ще съобща по мой начин нещо полезно, макар и не ново. Накрая всичко ще бъде обхванато и включено във Вилхелм.“ Четири месеца по-късно, на 6 февруари 1788 г., Гьоте съобщава от Рим за предстоящата работа над „Вилхелм Майстер“.

Минават обаче цели шест години, преди Гьоте да се заеме с преработката на „Прамайстер“. Едва през пролетта на 1794 г. той пристъпва към романа-фрагмент и през юни 1796 г. новият роман „Вилхелм Майстер — години на учение“ е завършен. Какво принуждава Гьоте през 1788 г. да се откаже от намеренията си, а шест години след това отново да се върне към тях и само за две години да създаде от театралния роман монументалното епическо произведение „Години на учение“?

Това са очевидно събитията в съседна Франция — остава обаче непонятно защо Френската буржоазна революция, която предизвиква възторжената поетическа възхвала на немските писатели, не само не стимулира, а, обратно — спира работата върху „Вилхелм Майстер“?

Отговорът на този въпрос трябва да се търси в творческата история на „Години на учение“, която започва в същност не от „Прамайстер“, а още с първите творби от годините на Бурните устреми. Гьоте е автобиографичен автор, или по-точно казано — творец на самоизявата, на саморазкриването, защото той решава собствените проблеми чрез своите герои — възплащайки в даден образ своята лична духовно-емоционална същина и проблематика. Прометей и Вертер, Гьоц фон Берлихинген, Егмонт и Торквато Тасо — тази великолепна галерия автопортрети — могат да разкажат много неща за своя създател, защото той ги е „хранил подобно на пеликан с кръта на собственото си сърце“ (Гьоте за Вертер), защото те са „плът от плътта ми и кръв от кръта ми“ (за Тасо).

Отправна точка за вникване в проблематиката на Гьоте е „Прометей“, който носи идеята за революционно преобразование на света. Образът на Прометей представлява символично обобщение на могъщия и дързък бунтовен дух, който с огромна сила се възправя срещу всякакъв вид насилие и гордо прокламира свободата на личността, тържеството на революционното действие. Едновременно с „Прометей“ 24-годишният поет замисля и създава историческата драма „Гьоц фон Берлихинген с желязната ръка“, а две години по-късно, през 1775 г., възникват централните сцени на другата историческа драма — „Егмонт“. Чувствено-емпиричната основа на Гьотевата натура, която изисква практическо действие, налага конкретизация на идеята за революционно преобразование на света от „Прометей“. Двете драми „Гьоц“ и „Егмонт“ осъществяват нейната историческа проекция в две конкретни социално-политически ситуации от XVI в. — веднъж в епохата на Селската война в Германия и втори път в сродната и все пак различна епоха на буржоазната революция в съседна Нидерландия. Носители на бунтовното, метежно начало, и двамата герои влизат в сблъсък с конкретните исторически сили на своето време, който предизвиква смъртта им. Сам Гьоте години по-късно свързва двете драми посредством „трагичната гибел на една ярка личност в повратна точка от историята на държавата“. Знаменателно е, че идеята за трагичната гибел на ярката личност, устремена към революционно преобразование на света, определено еволюира от „Гьоц“ към „Егмонт“, който е завършен много по-късно, едва в Италия през 1787 г. Докато Гьоц е жертва преди всичко на собствената огромна сила, която незрелостта на революционната ситуация превръща в безсилие, при Егмонт причините са изнесени изцяло навън — у Егмонт липсва необузданата енергия на Гьоц и неговата

губел е резултат единствено от вмесването му в революционните събития на епохата, независимо от факта, че революцията в Нидерландия побеждава. Развитието и разрешението на конфликта налага властно извода: всякаква намеса в революционния кипнеж на епохата, всякакъв опит за революционно преобразование на света е смъртоносно-разрушителен за ярката, изключителна личност.

Следващият етап в изследването на възможностите за практическа реализация на революционната идея е образът на Вертер. Тук вече конкретизацията на идеята се осъществява в съвременните социално-политически условия на Германия и картината коренно се променя. Позицията на героя — революционно отрицание на действителността — е запазена, променена е нейната външна реализация. Феодалната икономическа и социално-политическа раздробеност на Германия, неосъществила своето национално обединение през миналите столетия, блокира и преодолимо бюргерската младеж и нейната жажда за революционни преобразования. Затова Вертер е лишен от практическото действие на Гьоц и Егмонт и цялата сила на революционното отрицание е прехвърлена навътре, в душевния мир на героя. Сковаността на революционното действие съгъства прогресивно вътрешното напрежение, а любовта е само последният ускорител в този процес, който завършва с вътрешна експлозия и самоунищожение на героя. Удивителен е усетът, с който Гьоте напипва пулса на епохата и обективирайки в художествен образ най-интимното от себе си, разкрива социалния трагизъм на цяло едно поколение.

„Вертер“ е върховната концентрация на титаничния революционен устрем от „Прометей“, той е едновременно и неговото отрицание: чрез своя герой Гьоте изживява докрай трагичната обреченост на революционния порив, надниква в бездната на саморазрушението и се отказва от този път за преодоляване противоречията на епохата, познал неговото смъртоносно действие. Много години след това в разговор с Екерман Гьоте споделя, че не е посмял да препрочете романа нито веднъж след преработката му от страх пред повторение на патологичното състояние, породило някога Вертер.

„Вертер“ е краят на един период — епохата на Бурните устрем и началото на нов — Ваймарския период. През август 1775 г. Гьоте получава поканата на ваймарския херцог Карл Август и през ноември същата година се заселва във Ваймар. Оттук нататък търсенията на Гьоте изхождат от принципино отрицание на революционното действие. Разкриването същината на поврата „Вертер“ в живота и творчеството на Гьоте е от много голямо значение за вникване в генезиса на „Вилхелм Майстер“. Отказът от революционно действие е сам по себе си резултат от отрицанието на буржоазните отношения в Германия, които под натиска на консервираната средновековно-феодална раздробеност се развиват частично, в деформиран вид и твърде рано — още в 70-те години на XVIII в. — разкриват отрицателните страни на същината си. По думите на Маркс упадъкът на немската буржоазия започва, преди тя да е преживяла възхода и разцвета на своето развитие.

Два типа връзки се рушат около Гьоте-Вертер и от това своеобразно съчетание на феодална изостаналост и буржоазна отчужденост светът за индивида се разпада, битието се изправя от смисъл, а личността губи своята монолитност, своето вътрешно единство и цялостност. Трагичното самоунищожение на Вертер представлява в този план крайният продукт от разпадането на личността, от разрушеното единство на човека със себе си и със света. Пътят на Гьоте оттук нататък е напрегната, мъчителна, дълголетна борба за самосъхранение, изпробване на различни възможности за възстановяване на разрушеното единство със света и със себе си.

Първият опит в този смисъл представлява „Вилхелм Майстер — театрално призвание“, който възниква на границата между двата периода. В него Гьоте влага своите собствени борби за създаване на немски национален театър и натрупаните в непосредствено общуване впечатления от театралния живот и прави в Германия, опитвайки се да осмисли личния опит от предшестващите години. Романът изследва възможностите за морално-естетическо преобразование на действителността — път, който десет години по-късно поема Шилер, но който за Гьоте индивидуалност е неприемлив, поради което и романът остава незавършен. Чувствено-становено по адекватен, т. е. сетивно-емпиричен път, чрез непосредствено практическо взаимодействие.

Първите десет години във Ваймар са години на дълбока творческа криза. Разрушеното единство със света означава разрушаване единството на света само по себе си, а без единна и цялостна представа за битието художникът Гьоте е обречен на творческо безсилие — възникват отделни идеи и стихотворения, първоначални скици, но нито те, нито създадените преди това фрагменти могат да получат цялостно оформление и завършек. И големият творец се отказва от творчество, втурва се в стопанска и административна дейност, лута се от крайност в крайност, задълбочава се в изучаване на природните явления и цели десет години съвършено сериозно и искрено се стреми да постигне единство с отношенията във Ваймарския двор, т. е. да приеме онова, което преди това бе отричал. Десетилетните усилия над себе си завършват с катастрофа. Отново достигнал ръба на бездната, Гьоте се спасява в последния момент чрез бягството в Италия. Драмата „Торквато Тасо“ възниква като замисъл в средата на първото Ваймарско десетилетие (1780) — симптоматичен е самият интерес към личността на Торквато Тасо! — и престоюва във фрагментарен вид цели седем години. Едва в Италия Гьоте започва отново работа върху нея и я завършва само за няколко месеца след завръщането си. Чрез образа и съдбата на италианския поет от късния Ренесанс Гьоте изследва своята собствена проблематика във Ваймар и я довежда до закономерния ѝ завършек: умопомрачение, което представлява художествената равностетка на отношенията с Ваймарския двор. Търсенията от първото ваймарско десетилетие завършват с повторно трагично саморазрушение и с отказ от досегашния път.

В Италия, следвайки своята чувствено-емпирична натура и изхождайки от досегашния опит, Гьоте поема нов, трети път. Той се предоставя изцяло на непосредственото, сетивно-емпирично общуване с буйната жизненост на италианския народ, с ярката красота на южната природа и с пластичното съвършенство на античното изкуство. Едновременно с това Гьоте продължава и задълбочава своите природонаучни изследвания. Постепенно — първоначално интуитивно, после все по-съзнателно и целенасочено — прехвърля разкритите в органичната природа закономерности към непосредствено преживяваните явления на италианския характер и нрави, на античното и ренесансово изкуство, към собствените мисловно-емоционални процеси, установява тяхната съотносимост и достига до откритието, че природните закономерности са универсални, т. е. действуват с еднаква сила навсякъде — в природата, в обществото, в изкуството и в душевния мир на индивида. Така Гьоте, почти четиридесетгодишен вече, посредством вникване в диалектиката на природата се добира до вътрешния строеж и развитие на света и създава своята нравствено-философска система на природното единство. С върховно напрежение на духовно-емоционалната енергия той си изгражда единна и цялостна представа за света, обединена в идеята за „билдунг“ (съзидание, изграждане, формиране), с която преодолява разпокъсаността на немската действителност и разпадането на собствената личност. В писмата и дневниците от Италия Гьоте многократно говори, че пътуването го е спасило от гибел и му е дало втори живот. Билдунг-идеята ражда за нов живот и художника — по собствените думи на Гьоте тя представлява ключът към вникване в безкрайното многообразие на света и към създаване на художествени образи с вътрешна правдивост и необходимост. Още през втората година в Италия Гьоте започва интензивна творческа работа и за кратко време завършва и публикува „Ифигения“, „Егмонт“ и „Торквато Тасо“. В Италия той се връща и завършва двата монументални фрагмента от младостта си — „Прафауст“ и „Прамайстер“. Преработката на „Прамайстер“ Гьоте замисля като разгърнато художествено възпътване на токущо изградената билдунг-идея — той очевидно изпитва потребност да превърне своята нравствено-философска система в система от образи и превръщайки я — да я изпробва и се убеди в нейната стабилност, защото Гьоте е философ по принуда, а по призвание художник и неговото мислене е мислене чрез образи, не чрез понятия.

Тези планове Гьоте гради през пролетта на 1788 г., докато в съседна Франция събитията вървят с шеметна бързина — няколко месеца по-късно Луи XVI е принуден да свика Генералните щати (за първи път от 1614 г.), а следващото лято френският народ шурмува Бастилията и революцията поема триумфалния си ход. Гьоте ясно съзнава нейното световноисторическо значение — всеизвестно е възклицанието му при Валми: „Днес и отгук започва нова епоха в световната история и вие можете да кажете, че сте присъствували при нейното раждане.“

Френската буржоазна революция е тържеството на горния бунтовен порив от младежките години, тя демонстрира победоносното шествие на идеята за революционно преобразование на света на Гьоте-Прометей; това обаче е реализацията на онази жажда за революционно действие, която предизвика трагичното самоунищожение на Гьоте-Вертер. Целият път на Гьоте — от Прометей и Вертер до пътуването в Италия, всички „сизифови и танталови страдания“, дълголетната мъчителна и отчаяна борба със саморазрушението и току-що извоюваният триумф на личността и твореца Гьоте — всичко това се обезсмисля и унищожава с един замах от Френската революция, защото тя представлява монументалното отрицание на Гьотевата билдунг-идея. Познал в условията на немската действителност трагичната обреченост на всякакъв опит за революционно преобразование на света, изброил бездните на неговото разрушително действие върху личността, Гьоте съхранява твореца и личността в себе си, като преодолява противоречията на епохата вътрешно, мирогледно-психически, докато Френската революция решава проблемите на столетието чрез преобразяване на реалните, социално-политически отношения и личността тук се утвърждава в процеса на своята социално-историческа практика — създавайки новия свят, тя създава и себе си. В този смисъл билдунг-идеята, разработена от Гьоте и от немската класика въобще, представлява алтернатива към Френската буржоазна революция, защото тя прехвърля преодоляването на противоречията на епохата отвън навътре, т. е. от социално-политическата действителност — в душевния мир на индивида, от сферата на социално-историческата практика — в сферата на философията и морала.

Ето защо „Вилхелм Майстер“, замислен като художествена материализация на билдунг-идеята, не може да бъде написан под заревото на буржоазната революция. Ходът на историята във Франция отрича генерално Гьотевия път към бъдещето и Гьоте изчаква — той трябва да преживее революцията от шурма на Бастилията през якобинската диктатура до 9 термидор 1794 г. Когато „революцията започва да изжда собствените си деца“, историческото развитие му дава право да започне работа над своя билдунгсроман — договора с издателството Гьоте сключва през месец май, т. е. след гилотинирането на Дантон и съмишлениците му, а първата книга на новия роман е изпратена за печат през месец юли, почти едновременно с гилотинирането на Робеспьер и Сен-Жюст.

„Вилхелм Майстер — години на учение“ има за тема изграждането на буржоазното общество и личност — процеси, които в Англия и Франция се осъществяват през изминалите столетия в реалната действителност и които Гьоте възпроизвежда чрез образната система на романа. Преработвайки „Прамайстер“ съгласно с природните закономерности, Гьоте създава преди всичко богато многообразие от пластично изваяни образи, всеки от които носи вътрешната правдивост на едно неповторимо индивидуално битие, и ги свързва посредством общата жизнена основа — театъра — в единно цяло, подчинено на единни закономерности. Чрез актьорското общество Гьоте преодолява с величествен размах социално-икономическата и политическа аморфност на Германия и създава широко епическо платно, великолепно в своята пълнота и динамична раздвиженост.

В този ярко колоритен и жизнено пътен епически свят Гьоте заселва своя Вилхелм, който има за задача да повтори собствения път на самоизграждане от миналото, но на основата на една по-обикновена, значително приближена до средното природна надареност и по този начин да изследва възможностите, дадени на всеки един човек за самоизграждането му. Преодоляването на светогледно-психическата аморфност, предизвикана от отчуждението, е другата голяма тема на романа, проследена детайлно и в дълбочина, до навлизане в психологията на подсъзнателното. Самоизграждането на героя се извършва съгласно с природните закономерности постепенно, незабележимо, по пътя на непрекъснато взаимодействие между вътрешно-външно: във всеки отделен етап то е резултат от вникването посредством любовта и изкуството в законите на живота, поднесени от актьорското общество.

Изграждайки своя „Вилхелм Майстер“ като система от пластични образи, движени по логиката на диалектическите природни закони, Гьоте осъществява монументално по своите хронологически рамки социално-историческо изследване на буржоазните отношения — от мига на зараждането им, през възхода и разцвета, до началната точка на упадък, когато започва хипертрофията на буржоазната печалба. По този начин Гьоте се убеждава, че разкритите

от деформираното буржоазно развитие на Германия отрицателни страни (които условно могат да бъдат сведени до феномена на отчуждението) са вътрешно присъщи на буржоазните отношения въобще. Търсейки отговор на въпросите, пред които го изправя немската социално-политическа действителност и духовна атмосфера от втората половина на XVIII в., Гьоте по необходимост прекрива далеч отвъд границите на своята историческа епоха и поставя и решава в романа си проблеми на идните десетилетия и столетия. За пълното преодоляване на разрыва между идеал — действителност и личност — общество и произтичащото от този разрыв отчуждение и саморазпадане на личността Гьоте конструира една от великите утопии в световната литература — обществото от Кулата и завещава с него на идните поколения съвършен в своята логика и нравствен патос модел за създаване на хуманно човешко общество, осигуряващо пълно разгръщане и самоосъществяване на личността.

Да се оспорва Гьотевата позиция по отношение на Френската революция — това значи да се доказват общоизвестни истини. Важното в случая е друго — Гьоте дори да искаше, не би могъл да приеме изцяло Френската революция. Не само защото тя отрича и разрушава неговата личност и художествен талант, но и защото тя установява буржоазното общество в момент, когато той е прозрял неговите отрицателни страни и с всичките си сили е устремен към тяхното преодоляване.

Целият път на Гьоте от епохата на Бурните устреми до Френската революция и „Вилхелм Майстер“ е в същност титанична борба с отчуждението — неслучайно Прометей, Гьонц и Вертер са романтичен тип герои, изпреварили близо с половин столетие гордите и самотни метежници на романтизма, дръзкото противопоставяне срещу цял един свят на силната, изключителната личност, която има за опора само себе си. Резултатите от тази борба, синтезирани в нравствено-философската идея „билдунг“ и нейното художествено въздействие — билдунгс-романа „Вилхелм Майстер“, — са сами по себе си философски и художествен модел за преодоляване на отчуждението, адресиран към бъдещето. По този начин Гьоте разкрива основни моменти в проблематиката на личността и на художественото творчество от края на XIX и XX в., когато под застрашително нараснал натиск на буржоазното отчуждение личността — особено изключителната, богато надарена от природата личност — се разпада и нейното съхраняване става проблем номер едно. Почти всички големи западноевропейски писатели, изправени пред всеобщия упадък на буржоазното общество и ценности, са принудени да водят напрегната дълголетна борба за възстановяване на нарушеното единство със света и със себе си — противоречията на епохата се преодоляват вътрешно, мироведно-психически, вследствие на което личността се самосъздава, приобщавайки се по един или друг начин към новия тип социална общност, която не е дадена на индивида в неговата конкретна социална практика, а се постига идеално — с цената на огромни емоционално-волеви и интелектуални усилия. Проблемът за самоизграждане на личността, за откриване смисъла на човешкото битие чрез приобщаване към прогресивните сили на епохата е един от централните проблеми и на съвременния роман.

С „Вилхелм Майстер“ Гьоте създава не само класическата форма на романа на изграждането или билдунгс-романа, който в съвременната литература е една от най-разпространените жанрови разновидности (Бахтин между другото определя романа на изграждане като една от двете основни форми на романа въобще), но чертае и основните линии в развитието на европейското романо изкуство за близо две столетия напред. „Вилхелм Майстер“ представлява едновременно и разгънато епическо повествование, и интимна лирическа изповед; обективно социално-историческо изследване и разкриване на дълбинни психологически процеси. Той е първообразът както на романа за изкуството или т. нар. метароман, така и на интелектуално-философският роман на XX в. А дискусиите, които се водят около него от самото му създаване и до днес, маркират основните етапи в развитието на теорията на романа.

Гьоте е още жив, когато един от големите критици и теоретици на романтизма определя мястото и значението на „Вилхелм Майстер“ за идните десетилетия и столетия, поставяйки го редом с Великата френска буржоазна революция. „Френската революция, Гьотевият „Вилхелм Майстер“ и Фихтевата „Теория на науката“, пише Фридрих Шлегел, „са трите велики тенденции на столетието“ — прогноза, която бъдещото социално-историческо, философско-етическо и художествено-естетическо развитие блестящо потвърди.